

ВИРОБНИЧО-ГОСПОДАРСЬКИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА: АНАЛІЗ ПІДХОДІВ

Актуальність дослідження. На сучасному етапі розвитку економіки України важливу роль у формуванні нової системи господарювання відіграє виробничо-господарський потенціал підприємств, оскільки достовірні дані та точна інформація про якісні та кількісні характеристики, економічно доцільні умови його формування дозволяє менеджменту підприємств приймати економічно обґрунтовані ефективні стратегічні управлінські рішення. При цьому володіння інформацією щодо власного виробничо-господарського потенціалу дозволяє ефективно планувати і вирішувати поточні і довгострокові завдання. У цих умовах забезпечення життєстійкості підприємства пов'язане з необхідністю вирішення завдань підвищення його конкурентоспроможності.

Тому шляхи і методи вимірювання і оцінки ефективності формування і використання виробничо-господарського потенціалу промислового підприємства представляють особливий інтерес для дослідження. Особливої уваги заслуговує проблема формування показників для оцінки ефективності використання виробничо-господарського потенціалу промислового підприємства.

Працівникам економічних служб підприємства доцільно регулярно проводити оцінку його потенційних можливостей. В результаті такої оцінки можуть бути отримані дані про ступінь фактичного використання цих можливостей. Крім того, така інформація може стати об'єктивною основою планування господарської та інвестиційної діяльності підприємств.

Виробничо-господарський потенціал підприємства — багатоаспектне поняття, що характеризується як й багатогранна система ресурсів виробництва, які перебувають у взаємозв'язку і взаємозалежності. Використання системних особливостей виробничо-господарського потенціалу дозволяє визначити структуру виробництва і напрями її вдосконалення, що створить передумови для практичної реалізації не тільки можливостей власне складових елементів потенціалу, але і ефектів їх взаємодії, що за рахунок інтеграції значно збільшуватимуть продуктивну здатність господарюючого суб'єкту при однаковому або зменшеному обсязі ресурсів.

Для українських промислових підприємств, які в даний час по ефективності організації виробництва і управління, за показниками поточного функціонування й в цілому за рівнем розвитку відстають від підприємств промислово розвинених країн, завдання підвищення економічного зростання, підвищення конкурентоспроможності потенціалу з погляду підвищення темпів інтенсивності розвитку підприємства виступають завданнями першорядної ваги.

Проте, в даний час виникають труднощі, які пов'язані не тільки з прикладними аспектами цього питання, але й з уточненням та систематизацією понятійного апарату перелічених процесів.

Це обумовлює особливу гостроту і характеризує практичну значущість дослідження проблем формуван-

ня виробничо-господарського потенціалу підприємства, а також оцінки ефективності його використання.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженню теоретичних аспектів виробничо-господарського потенціалу й прикладних особливостей його формування й розвитку присвячено достатньо велику кількість робіт. Зокрема, серед них можна відзначити праці Л. Абалкіна, А. Анчишкіна, В. Зубрицького, Е. Горбунова, В. Авдеевко, В. Котлова, Ю. Личкіна, Л. Ревуцького, А. Тодосійчука, Є. Фігурнова, Д. Черникова та ін. [8–7]. Однак, слід вказати на відсутність в цих роботах системного підходу при розгляді теоретичних, методологічних й практичних аспектів проблематики формування і використання виробничо-господарського потенціалу. Недостатньо дослідженими й висвітленими до цього часу залишаються питання галузевої специфіки управління виробничо-господарським потенціалом підприємств, його оцінки й пошуку шляхів розвитку в мінливих висококонкурентних ринкових умовах господарювання.

Управління підприємством, орієнтоване на підвищення рівня його конкурентоспроможності, передбачає принципове рішення задачі управління його виробничо-господарським потенціалом, а також пошук способів ефективного його використання. При цьому величина виробничо-господарського потенціалу підприємства і ефективність його використання, зрештою, визначають його конкурентну перевагу.

Відповідно до цього *метою* статті є визначення ролі формування і ефективного використання виробничо-господарського потенціалу в менеджменті промислового підприємства, аналіз специфіки управління формуванням виробничо-господарського потенціалу підприємства і уточнення змісту поняття «виробничо-господарський потенціал промислового підприємства», що враховує особливості його формування для забезпечення темпів економічного зростання.

Результати дослідження. Одним з найважливіших завдань, вирішенням якого в даний час належить займатися державі і, більшою мірою, самим підприємствам, є завдання формування нової системи прогнозування і планування розвитку територіальних комплексів, галузей, окремих підприємств, нарешті, структурних одиниць цих підприємств. При цьому в сучасних умовах господарювання українських підприємств акцент в рішенні цієї задачі повинен бути зміщений не у бік можливостей галузей, підприємств до виробництва товарів і послуг, що було одним з головних показників потужності потенціалу в адміністративно-командній економіці, а у бік здатності задовольняти потреби і максимально враховувати інтереси всіх учасників на всіх стадіях виробничо-господарської діяльності. Крім того, в ринкових умовах господарювання актуальнішим питанням стає не тільки здатність виробляти високоякісні товари і послуги й задовольняти таким чином потреби споживачів, але й обсяги ресурсів, які при цьому будуть витрачені.

У зв'язку з цим найважливішим напрямом економічних досліджень є розробка адекватного існуючим умовам господарювання апарату оцінки діяльності й існуючого потенціалу підприємств. Необхідність проведення моніторингу потенціалу як на рівні держави, регіону, так і, особливо, на рівні підприємств, обумовлена наступними причинами:

агрована інформація, якою є інформація про потенціал системи — галузі, підприємства, містить фактичні дані. Важливим є володіння прогностичними даними по кожному регіону, місту, підприємству, що дозволить виявляти негативні та позитивні тенденції в їх розвитку;

недоліки агрегації особливо ярко позначаються за умов наявності сильної диференціації в регіональній та/або галузевої приналежності підприємств;

відсутність інформації про реальні можливості кожного підприємства, його приховані резерви.

Разом з тим в даний час, як свідчать результати аналізу, як у вітчизняній, так і в зарубіжній економічній літературі питання системного підходу до застосування такого інструментарію освячені достатньо слабо. Це може бути пояснено як теоретичною складністю даних проблем, так і багатогранністю інструментального підходу до реальних умов діяльності підприємств.

Кінець 1970-х рр. — початок 1980-х рр. позначилися великою кількістю публікацій, присвячених дослідженню різних аспектів поняття «потенціал». У більшості робіт наголошувалася важливість вивчення проблем оцінки потенціалу і указувалося на існування значних відмінностей у визначенні самого поняття потенціал, його сутності, складу і співвідношення з іншими категоріями.

В цілому, згідно прийнятому у філософії визначенню, категорія «сутність» являє собою «сукупність глибинних зв'язків, відносин та внутрішніх законів, що визначають основні риси і тенденції розвитку матеріальної системи» [8, с. 402], а її виявлення «представляє якісний стрибок від чутливого до раціонального ступеню пізнання і пов'язано з розкриттям головного і визначального в предметах з формулюванням законів їх розвитку» [8, с. 403]. При пізнанні сутності відбувається перехід «від зовнішньої констатації і описів явища до його пояснення, розкриття причин і підстав. Один з критеріїв пізнання сутності — можливість передбачення майбутніх подій на основі встановлених законів їх розвитку і сутність може вважатися пізнаваною, якщо відомі причини виникнення або джерела розвитку даного об'єкту... якщо в теорії створена його достовірна модель, властивості якої в тому або іншому ступені відображають властивості оригіналу» [8, с. 403].

Представляє особливий інтерес розвиток і преломлення різних аспектів категорії «сутність» у фізичному науковому знанні. Як свідчать результати відповідного аналізу, саме тут виявляється така багатоаспектність категорій і явищ, яка не характерна для інших галузей знання.

Аналіз і виявлення сутності будь-якого порядку у фізичному явищі, що вивчається, припускають найрізноманітніші інтерпретації фізичного знання — це є основний компонент сенсопошукової діяльності суб'єкта наукового пізнання. Інтерпретаціям «підлягають» і результати різних експериментів, і теоретичні закономірності.

Щодо сутності понятійної конструкції виробничо-господарський потенціал, то слід відзначити, що в ети-

мологічному значенні термін «потенціал» походить від латинського *potential* й означає «потужність», «сила» (саме таке тлумачення цієї дефініції наведено у словнику іноземних слів І. А. Васюкової [9]). Більшість трактувань потенціалу (словники С. Ожегова [10], К. Тимофєєва, О. Пророхорова) ґрунтуються на загальноприйнятому значенні терміну «потенціал» стосовно специфіки діяльності.

Широке трактування смислового змісту цієї дефініції дозволяє використати його стосовно різних галузей науки і діяльності залежно від того, про яку силу, засоби, запаси, джерела йде мова. У роботах, присвячених дослідженню теорії потенціалів, застосовують широкий клас визначень потенціалу, серед яких виробничо-господарський потенціал, економічний; науковий, інтелектуальний, природно-ресурсний, науково-технічний, кадровий, інноваційний, інформаційний, організаційний, ринковий потенціал, потенціал маркетингу, продуктивних сил, виробничих відносин тощо. Основна маса публікацій відносно теорії потенціалів присвячена такому показнику як економічний потенціал. Аналіз цих публікацій дозволяє констатувати значні відмінності у визначенні економічного потенціалу, розумінні його суті різними дослідниками, складових елементів, взаємозв'язку його з такими категоріями, як «національне багатство», «рівень економічного розвитку».

Аналіз спеціалізованої літератури, монографічних видань, присвячених досліджуваній проблематиці дозволяє виділити чотири основні підходи щодо трактування сутності терміну та розуміння поняття економічного потенціалу різними дослідниками (табл.).

Крім того, підходи авторів розрізняються також відносно рівнів, які характеризують економічний потенціал. Деякі дослідники вважають, що економічний потенціал характеризує, перш за все, досягнутий рівень розвитку системи суспільного виробництва [17, с. 6—7; 219, с. 14]. Згідно точці зору інших вчених, в цьому розрізі слід розрізняти два види потенціалу:

досягнутий потенціал, що характеризується як сукупність основних фондів і величини валової продукції галузей (підприємств) або валового суспільного продукту країни, створених при фактично досягнутому організаційному рівні розвитку продуктивних сил і ступені використання потенційних можливостей виробничого апарату; перспективний економічний потенціал, який розкриває максимальну можливість господарської системи, що зумовлює максимально можливий обсяг виробництва матеріальних благ і послуг, яких можна досягти за ідеальних умов виробництва і оптимального використання ресурсів [13, с. 13].

«Потенція» визначається не виявленими можливостями, що не розкрилися, є несформованими і не упредметненими. При цьому перетворитися на реальні можливості, тобто потенціал, вони можуть тільки в процесі економічної діяльності. Поняття характеризується можливостями реальними, конкретними, фіксованими, сформованими в процесі будь-якої економічної діяльності і в даний час не є реальними з будь-яких причин, але перебувають в готовому і реальному вигляді.

Для даних понять загальними елементами є ресурси, що дозволяють реалізувати наявні можливості. Якщо розглядати це поняття по відношенню до окремого працівника, підприємства, суспільства, то воно виражає реальні здібності до використання наявних ресурсів для досягнен-

Підходи щодо трактування сутності терміну економічного потенціалу

№ п/п	Підхід	Автори	Сутність терміну Примітки
1.	Економічний потенціал як сукупна здатність галузей народного господарства	Л. Лопатников В. Мосін Д. Крук Б. Мочалов А. Румянцев	В економіко-математичному словнику під редакцією Л. Лопатникова [11, с.67] економічний потенціал визначено як узагальнену здатність економічної системи виробляти продукцію, вирішувати інші завдання економічного і соціального розвитку. Ця здатність визначається станом, обсягами і динамічністю виробництва, його інфраструктури, наявністю резервів, обсягами природних ресурсів та інших елементів національного багатства, культурно-технічним рівнем і мобільністю кадрів. На це ж визначення посилаються В. Мосін і Д. Крук, [12, с.82], так само воно приведене в економічній енциклопедії під редакцією А. Румянцева [13]. У визначенні в рамках даного підходу підкреслюється лише один з аспектів економічного потенціалу – здатність господарського механізму виконувати виробничу функцію. Очевидно, що це важлива, але не єдина характеристика економічного потенціалу
2.	Економічний потенціал як сукупність ресурсів, що є в наявності	Б. Плишевський А. Тодосійчук Ю. Личин А. Цигичко	Такий підхід простежується в публікаціях Б. Плишевського [14, с.3], А. Тодосійчука [14, с. 64], Ю. Личкина [4, с.28] і А. Цигичко [215, с.10], в яких зміст аналізованого поняття підміняється поняттям «чисельність зайнятих». Але при цьому, слід вказати на недолік цього підходу: якщо при розкритті терміну, що аналізується, робити акцент тільки на ресурсний аспект, тим самим відображаючи лише одну з характерних рис поняття, не виявляючи при цьому специфічних рис, то в результаті зникають істотні відмінності від інших економічних категорій, таких як національне багатство, ресурси, матеріально-технічна база
3.	Економічний потенціал як синонім термінів «економічна потужність», «народно-господарський потенціал», «народне господарство»	Е. Горбунов Е. Фігурнов А. Задоя	Зокрема, Е. Горбунов вважає синонімами терміни «економічна потужність», «економічний потенціал», «народногосподарський потенціал» [3]. Кажучи про народногосподарський потенціал, Е. Фігурнов посилається на Велику Радянську Енциклопедію, де дано визначення економічного потенціалу [7]. В працях Б. Мочалова, навпаки, робиться акцент уваги на необхідності відрізнити показники економічної потужності від економічного потенціалу. Згідно його точки зору, економічний потенціал країни, галузі, підприємства характеризується обсягами накопичених ресурсів і максимально можливим обсягом матеріальних благ і послуг, яких можна досягти в перспективі при оптимальному використанні наявних ресурсів. Економічна потужність характеризує фактично досягнутий рівень розвитку виробничих сил на певну дату. Економічний потенціал розкриває економічну потужність [16, с. 10]. Такої ж точки зору дотримується А. Задоя, роблячи акцент на відмінності термінів «народне господарство» і «економічний потенціал». Оскільки поняття «народне господарство» і «економіка» – поняття не тотожні (перше ширше другого), відзначає він, то і народногосподарський потенціал – поняття відповідно ширше за економічний потенціал [17, с.22]. Відносно термінів народногосподарський потенціал і економічний потенціал Б. Мочалов дотримується такої ж точки зору, вважаючи, що перше включає друге [18, с. 18]
4.	Економічний потенціал як результат економічних і виробничих відносин між суб'єктами господарської діяльності	Л. Самоукін О. Козлов	Л. Самоукін вважає, що економічний потенціал необхідно розглядати у взаємозв'язку з властивими кожній суспільно-економічній формації виробничими відносинами, що виникають між окремими працівниками, трудовими колективами, а так само управлінським апаратом підприємства, організації, галузей народного господарства в цілому з приводу повного використання їх здібностей до створення матеріальних благ і послуг [189, с. 5]. У визначенні в рамках даного підходу, на відміну від інших розглянутих, підкреслено достатньо важливу рису економічного потенціалу. Проте, економічний потенціал в рівній мірі залежить від рівня розвитку виробничих сил. У словнику під редакцією О. Козлової економічний потенціал визначено як економічні можливості країни, що залежать від рівня розвитку продуктивних сил і виробничих відносин, наявності трудових й виробничих ресурсів, ефективності господарського механізму [20]. Проте, у даному визначенні не указується про які конкретно економічні можливості йде мова

ня наміченої мети. Поняття відображає лише теоретичну здатність окремого працівника, підприємства, суспільства до використання ресурсів і створення матеріальних благ і послуг, що не враховує реальні відтворюючі умови.

Отже, виробничо-господарський потенціал підприємства відображає реальну, фактичну здібність до створення максимального обсягу матеріальних благ з урахуванням конкретних ресурсних обмежень, збалансованості трудових і матеріальних ресурсів.

У сучасному словнику Макміллана наводиться наступне визначення: «потенційний обсяг виробництва — максимально можливий обсяг виробництва фірми, галузі промисловості, сектора економіки в цілому, визначуваний забезпеченістю чинниками виробництва» [21, с. 393]. Тобто, при характеристиці перспективних можливих параметрів розвитку необхідно використовувати такі поняття як потенційні можливості, потенційний рівень тощо, а у разі опису досягнутих рівнів, склавшихся ситуацій необхідно використовувати термін потенціал.

Зміст економічного, виробничо-господарського потенціалу складають два компоненти:

об'єктивний — сукупність трудових, нематеріальних, матеріальних і природних ресурсів, залучених і не залучених по будь-яким причинам у виробництво, але які володіють реальною можливістю брати участь в ньому;

суб'єктивний — здібності працівників, колективів до використання ресурсів і створення максимального обсягу матеріальних благ і послуг та здатності управлінського апарату підприємства, організації, галузі, господарської системи в цілому до оптимального використання наявних ресурсів.

Дуже важливим і в теоретичному аспекті найбільш складним підходом до аналізу економічного потенціалу представляється відтворювальний підхід. Даний підхід дозволяє виокремити структурні елементи економічного потенціалу по фазах відтворення, включаючи потенціал виробництва; потенціал розподілу; потенціал обміну; потенціал споживання. При цьому для оцінки економічного потенціалу використовуються наступні показники: чисельність населення; трудових ресурсів; основні виробничі і невиробничі фонди; валовий суспільний продукт і національний дохід; обсяги мінеральних, сировинних, водних, енергетичних та інших ресурсів; обсяг продуктивних сил; обсяг випуску промислової продукції; обсяг сільськогосподарського виробництва; показники розвитку транспортних мереж.

Розглянуті вище підходи до визначення терміну «потенціал», «економічний потенціал», «виробничо-господарський потенціал» виявляють різні погляди в розумінні їх сутності та структури. Представляється складним однозначно охарактеризувати прихильність того або іншого дослідника до будь-якого з підходів. Ряд дослідників приводять декілька визначень з різними акцентами. Так, зокрема, Б. Мочаловим пропонується три визначення економічного потенціалу [18, с. 7, с. 12, с. 17] і в цілому, згідно точці зору автора, «...економічний потенціал слід розглядати як: джерело зростання національного доходу і економічної потужності країни; результат розвитку продуктивних сил суспільства; показник максимальних виробничих можливостей галузі, підприємств, об'єднань, ресурсів; засіб задоволення суспільних потреб; найважливіший чинник зростання на-

ціонального багатства країни; критерій оптимальності планів виробництва матеріальних благ, використання ресурсів і національного багатства» [18, с. 18].

Існуюча широка різноманітність у визначеннях та відсутність єдності підходів щодо тлумачення сутності досліджуваного поняття пояснюється тим, що кожен з дослідників виокремлював будь-яку одну з рис економічного, виробничо-господарського потенціалу, не розкриваючи її повністю. Якщо у деяких з проаналізованих визначень увага акцентується на умовах і чинниках, які визначають величину потенціалу, то в інших — на характері суспільно-економічних відносин, на результатах використання потенціалу. Тобто слід підкреслити, що потенціал в цілому й, зокрема виробничо-господарський потенціал, — багатоаспектна категорія і відсутність системності в її визначенні не дозволить всебічно охарактеризувати його смислове навантаження. Тобто для визначення категорії «виробничо-господарський потенціал» необхідно виділити основні риси, що відрізняють його від інших категорій. Зокрема, однією з таких рис є те, що виробничо-господарський потенціал — це категорія, яка характеризує сукупні здібності, можливості аналізованої системи, які можуть бути реалізовані тільки за умови наявності ресурсів. Таким чином, виробничо-господарський потенціал характеризується певним набором ресурсів, які ресурси повинні бути залучені у виробництво або підготовлені до використання в виробничо-господарській системі.

Висновки. Таким чином, вищевикладене дозволяє сформулювати авторське визначення цієї категорії: під виробничо-господарським потенціалом підприємства пропонується розуміти його сукупні можливості формувати і максимально задовольняти існуючий попит в товарах і послугах в процесі виробничих й господарських (реалізаційних, фінансово-економічних) відносин з приводу оптимального використання наявних ресурсів. При цьому сукупність початкових накопичених ресурсів у поєднанні з умовами їх використання прийнято називати науково-технічним потенціалом. Отже, науково-технічний потенціал розглядається як можливості, ресурси для здійснення цілеспрямованої науково-технічної діяльності і реалізації її результатів у виробництво з метою інтенсифікації процесу розвитку виробничо-господарського потенціалу.

Література

1. Абалкин Л. И. Что такое хозяйственный механизм / Л. И. Абалкин. — М.: Экономика, 1988. — 24 с.
2. Анчишкин А. И. Прогнозирование роста социальной экономики / А. И. Анчишкин. — М.: Политиздат, 1973. — 425 с.
3. Горбунов Э. Экономический потенциал развитого социализма. / Э. Горбунов // Вопросы экономики. — 1981. — №9. — С. 33–38.
4. Лычкин Ю. Потенциал строительного комплекса / Ю. Лычкин. // Экономист. — 1997. — №6. — С. 28–33.
5. Ревуцкий Л. Д. Потенциал и стоимость предприятия / Л. Д. Ревуцкий. — М.: Перспектива, 1997. — 124 с.
6. Тодосийчук А. Научно-технический потенциал социально-трудовой сферы / А. Тодосийчук. // Экономист. — 1997. — №12. — С. 64–69.
7. Фигурнов Э. Производственный потенциал / Э. Фигурнов. — М.: Знание, 1982. — 316 с.
8. Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. — 7-е изд., перераб. и доп. — М.: Республика, 2001. — 719 с.

-
9. Васюкова И. А. Словарь иностранных слов / И. А. Васюкова. — М.: АСТ/Астрель/Хранитель, 2006. — 416 с.
10. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка. Потенциал. //Электронный ресурс. Режим доступа до сайту: <http://www.ozhegov.org/words/25962.shtml>.
11. Лопатников Л. И. Краткий экономико-математический словарь /Л. И. Лопатников. — М.: Знание, 1979.— 360 с.
12. Основы экономического и социального прогнозирования / под ред. В. Н. Мосина, Д. М. Крука. — М.: Экономист,1985. — 228 с.
13. Румянцев А. М. Экономическая энциклопедия: политическая экономия / А. М. Румянцев. — Т.4. — М.: Политиздат, 1980. — 672 с.
14. Плышевский Б. Потенциал инвестирования / Б. Плышевский //Экономист. — 1996. — №3. — С. 3–12.
15. Цигичко А. Устойчив ли экономический рост? / А. Цигичко // Экономист. — 2003. - № 12. — С. 10–14.
16. Васильев В. Н. Организационно-экономические основы гибкого производства / В. Н. Васильев, Т. Г. Садовская. — М.: Высшая школа, 1988. — 272 с.
17. Задоя А. А. Народнохозяйственный потенциал и интенсивное воспроизводство / А. А. Задоя. — К.: Знання, 1986. — 286 с.
18. Экономический потенциал развитого социализма / под ред. Б. М. Мочалова. — М.: Знание, 1982. — 604 с.
19. Самоукин А. И. Потенциал нематериального производства / А. И. Самоукин. — М.: Знание, 1991. — 325 с.
20. Управление социалистическим производством: словарь / под ред. Козловой О. В. — М.: Экономика,1983. — 340 с.
21. Словарь современной экономической теории Макмиллана. — М. Инфра-М, 1997. — 608 с.